

Олена Пометун

УРОК, ЩО РОЗВИВАЄ КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

70 методів в
одній книзі

Олена Пометун

УРОК, ЩО РОЗВИВАЄ КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

*Навчально-методичний
посібник*

70 МЕТОДІВ
В ОДНІЙ КНИЗІ

Київ
2020

УДК 37.015.31(072)
П55

Пометун О. І.

П55 Урок, що розвиває критичне мислення. 70 методів в одній книзі : навч.-метод. посіб. / О. І. Пометун. — К., 2020. — 104 с.

Пропонований посібник допоможе зацікавленому вчителю опанувати технологію розвитку критичного мислення учнів.

Містить теоретичні положення про критичне мислення як особливий тип мислення, визначення окремих педагогічних категорій (прийом, метод, стратегія, технологія навчання), детальні описи тричастинної структури уроку, кожної його частини та принципів відбору методів до них (частини 1, 2).

Розділи посібника практичного спрямування (частини 3, 4, 5) присвячені різним групам методів розвитку критичного мислення учнів, ефективним у викладанні різних предметів. В описі методів, згрупованих за трьома частинами уроку, представлено мету, потенціал, алгоритм та специфіку кожного з них.

Книга буде корисною вчителям-практикам, методистам, студентам – майбутнім учителям, суб'єктам підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

УДК 37.015.31(072)

© Пометун О. І., 2020

ПЕРЕДМОВА

Шановні колеги!

Пропоную вашій увазі новий посібник з розвитку критичного мислення учнів, підготовлений на основі кількарічного досвіду підвищення кваліфікації вчителів різних предметів основної та старшої школи.

Важливість розвитку критичного мислення учнів зафіксована в новітніх освітніх нормативних документах. Проте численні декларації не розв'язують проблеми, адже учитель-практик потребує чітких методичних рекомендацій, які відповідають на два запитання.

1) Чому навчати критичного мислення легко для будь-якого вчителя?

Тому що методи, з яких складається технологія розвитку критичного мислення, легко вбудовуються в будь-який урок. Завдяки чітким і зрозумілим алгоритмам діяльності швидко й без зусиль сприймаються дітьми. Такі методи не потребують додаткових матеріальних витрат на обладнання. Крім того, як показує досвід, вони до вподоби дітям, а це сприяє їхній мотивації до навчання і значно полегшує роботу вчителя.

Проте ми не бачимо безупинного прогресу в цьому напрямі.

2) Чому навчати критичного мислення складно для будь-якого вчителя?

Тому що методи розвитку критичного мислення мають застосовуватися системно на кожному уроці на основі глибокого осмислення сутності такого мислення загалом. Дуже важливо обирати для кожного уроку ті методи, які відповідають змісту та цілям уроку, розуміючи глибинний зміст методу, а не лише його привабливість. Механічне копіювання методів або їх застосування лише на показових уроках не забезпечує серйозних результатів. Крім того, більшість чинних підручників не «заточена» під організацію критичного дослідження матеріалу учнями, а є набором готових висновків. Тому вчитель може використовувати такі підручники в навчанні, утім, не може спиратися на них методично в розвитку критичного мислення учнів.

Розвиток критичного мислення стає найактуальнішим у період інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійного пристосування до нових політичних, економічних та інших обставин, без ефективного розв'язання проблем, більшість

з яких непередбачувана. У цьому сенсі життєва необхідність критичного мислення для української освітньої системи очевидна. Тільки таким шляхом ми можемо розвиватися відповідно до вимог світового інформаційного суспільства та просуватися в напрямі демократії.

Тож вважаємо за необхідне допомогти зацікавленому вчителю підвищити свій професійний рівень шляхом поступового й ґрунтовного опанування технології критичного мислення. Зважаючи на цю мету, ми й побудували наш посібник з вичерпними характеристиками й описами відповідних методів навчання, які можуть успішно застосовувати вчителі різних предметів. Описи й характеристики методів засновані не лише на теоретичних дослідженнях цих питань, зокрема закордонних, а й на багаторічному досвіді експертів Освітньої платформи «Критичне мислення».

У вступі подано теоретичні положення, на яких ґрунтується наше розуміння сутності поняття «критичне мислення», розкриті його педагогічні аспекти та потенціал навчання для його розвитку.

Хотілося б привернути увагу до останніх підрозділів цієї частини, які пов'язані з викликами в діяльності та особистості педагога, на які вам обов'язково доведеться відповідати. Без подолання внутрішнього спротиву, певної мужності, працелюбності й відданості професії вам навряд чи вдасться пройти цей шлях.

У першій частині посібника «Класифікація методів розвитку критичного мислення і структура компетентнісно орієнтованого уроку» розкриті основні поняття посібника та їх взаємозв'язок; описана концептуальна базова модель уроку, її структура, методика реалізації кожної частини та найбільш ефективні методи. Цією моделлю може послуговуватися вчитель, проєктуючи навчання так, щоб обрані методи й прийоми розвитку критичного мислення відповідали змісту, рівню й цілям кожного предмета.

Друга частина «Розподіл методів за структурою уроку» присвячена проблемі, яка часто хвилює вчителів, – обґрунтованому вибору методу навчання учнів для певного уроку. Розкрито зв'язок методу з частиною уроку, схарактеризовані чинники, що зумовлюють його вибір.

Третю, четверту, п'яту частини присвячено методам, які допоможуть учителю оптимально розв'язати завдання кожної складової уроку, а також особливостям їх застосування.

Методи кожної частини подано в алфавітному порядку. Опис методу містить мету його застосування (завдання, які він розв'язує), алгоритм дій учителя з керування діяльністю учнів, додаткові рекомендації та роз'яснення. Опис окремих методів повторюється в різних частинах, що спричинено їхньою багатофункціональністю. У кожній частині ви знайдете описи, адекватні завдання того етапу уроку, про який йдеться.

Така побудова посібника робить його логічним, зручним і доступним для опрацювання вчителями, які прагнуть опанувати цю освітню інновацію досконало.

Водночас зауважимо, що багаторічний досвід нашої співпраці з учителями, які опановують інноваційні технології, переконливо свідчить, що ті, хто їх використовуватимуть у межах традиційної освітньої системи, потребують спеціальної тренінгової підготовки й підтримки з боку колег. Бажаною для вчителя, який запроваджує методи критичного мислення, є участь у спеціальних навчальних семінарах-тренінгах. Щоб забезпечити підтримку всього педагогічного колективу, такі семінари можна провести для групи вчителів одного освітнього закладу.

З питаннями про впровадження в практику ідей посібника, зокрема участь у тренінгах, ви можете звернутися до експертів Освітньої платформи «Критичне мислення» за адресою www.criticalthinking.expert.

Бажаю успіхів!

Олена Пометун

ЗМІСТ

ВСТУП

Що таке критичне мислення й навіщо воно потрібно людині	10
Як розвивати критичне мислення в навчанні	11
Які особливості навчання критичного мислення	12
Яких інтелектуальних стандартів або правил ефективного мислення має дотримуватися вчитель	14

Частина I. КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ І СТРУКТУРА КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО УРОКУ

1.1. Що таке метод навчання, прийом та стратегія навчання.....	16
1.2. Які існують підходи до класифікації методів розвитку критичного мислення	17
1.3. Якою є структура компетентісно орієнтованого уроку, щоб розвивати критичне мислення учнів	18

Частина II. РОЗПОДІЛ МЕТОДІВ ЗА СТРУКТУРОЮ УРОКУ

2.1. Як пов'язаний метод з частиною уроку	24
2.2. Що треба враховувати, обираючи методи для уроку	25

Частина III. МЕТОДИ ВСТУПНОЇ ЧАСТИНИ УРОКУ

3.1. Як обрати метод для вступної частини уроку	27
3.2. Які методи і як застосовувати у вступній частині уроку	28
<i>Асоціативний куц</i>	28
<i>Дерево передбачень</i>	29
<i>Істинні та хибні висловлювання</i>	29

Кластер	30
Кошик ідей	31
Мозковий штурм	32
Обговорення питання в загальному колі	33
Припущення на основі запропонованих слів (термінів)	34
Робота в парах	34
Таблиця «З-Х-Д» (знаємо – хочемо дізнатися – дізналися)	35
Вірю – не вірю	36
Читання з передбаченням	37
3.3. Як працювати з передбаченнями учнів	37

Частина IV. МЕТОДИ ОСНОВНОЇ ЧАСТИНИ УРОКУ

4.1. Як обирати методи для основної частини уроку	40
4.2. Які методи обирати для організації первинного сприйняття учнями нової інформації в основній частині уроку	41
Бортовий журнал	41
Діаграма Венна	42
Картографування тексту / ментальна карта	43
Кластер	44
М-схема	45
Метод опорних слів	46
Почережні питання	47
Смислове згортання (GSR)	47
Т-таблиця	49
Таблиця «З-Х-Д» (знаємо – хочемо дізнатися – дізналися)	49
Тонкі й товсті запитання	50
Три по два	52
Читаємо і запитуємо	52
Читаємо в парах, узагальнюємо в парах	53
Читання із зупинками	54
Читання з позначками (INSERT)	55

4.3. Які методи обирати для осмислення матеріалу в основній частині уроку	56
Акваріум	56
Дебати	57
Дерево рішень	59
Дискусія	60
Займи позицію	62
Залишіть за мною останнє слово	62
Запитайте в автора	63
Карткова дискусія	64
Карусель	64
Круглий стіл	65
Неперервна шкала думок (континуум, нескінченний ланцюжок)	66
Обмін проблемами	67
Одна хвилина	67
Оцінювальна дискусія	68
Павутинка дискусії	70
Порівняльна (концептуальна) таблиця	71
Письмова (тиха) дискусія	71
Письмові дебати	72
ПРЕС (PRES)	73
РАФТ (RAFT)	74
Риб'ячий скелет, або фішбоун	75
Розв'язання проблем	76
Ромашка запитань	77
Спільне опитування	78
Так і ні	79
Шість why? (чому?)	80

Частина V. МЕТОДИ ПІДСУМКОВОЇ ЧАСТИНИ УРОКУ

5.1. Як обрати метод для підсумкової частини уроку	81
5.2. Які методи і як застосовувати в підсумковій частині уроку під час систематизації та узагальнення отриманих знань	82

<i>Відгадай</i>	83
<i>Ковдра ідей</i>	84
<i>Потяг</i>	85
<i>Чотири погляди (чотири кути)</i>	85
5.3. Які методи і як застосовувати в підсумковій частині уроку під час формувального оцінювання навчальних результатів учнів для розвитку критичного мислення	86
<i>Аркуші оцінювання та самооцінювання</i>	89
<i>Мішень</i>	93
<i>Смайлики</i>	93
<i>Лінія оцінювання</i>	93
5.4. Які методи і як застосовувати в підсумковій частині уроку під час рефлексії уроку учнями для розвитку критичного мислення	94
<i>Есе</i>	94
<i>Зарядка</i>	96
<i>Незакінчене речення</i>	96
<i>Обговорення питання в загальному колі</i>	97
<i>Одним словом</i>	97
<i>Плюс – мінус – цікаво (ПМЦ)</i>	98
<i>Сенквейн</i>	98
<i>Твір-п'ятихвилинка</i>	99
<i>Шість капелюхів (за Едвардом де Боно)</i>	100

відповідає власному рівню обізнаності в темі / розвитку умінь до початку уроку, другу – по закінченню уроку.

1__2__3__4__5__6__7__8__9__10__11__12

Аркуш самооцінювання результатів уроку

Наприкінці уроку вчитель запрошує учнів пригадати свою діяльність на уроці та оцінити її в балах, заповнивши таблицю, де сформульовані очікувані результати уроку. У таблиці наведені твердження та бали, на які треба орієнтуватися під час оцінювання: 2 бали – повністю погоджуюся; 1 бал – частково погоджуюся; 0 балів – зовсім не погоджуюся.

Твердження	Бали
Тепер я знаю, що таке... я можу назвати...	
Тепер я вмію порівнювати... я вмію визначити відмінності...	
Тепер я можу навести приклади...	
Тепер я вмію описувати (характеризувати)...	
Тепер я вмію аналізувати (документ, ситуацію, подію, явище)...	
Тепер я можу висловити думку про... оцінити...	

5.4. Які методи і як застосовувати в підсумковій частині уроку під час рефлексії уроку учнями для розвитку критичного мислення

Дуже часто наведені нижче методи рефлексії тісно пов'язані / перетинаються з мисленнєвими процесами узагальнення матеріалу чи оцінювання навчальних результатів. Тому вчитель завжди має можливість урізноманітнити навчання, відібравши для підсумкової частини 1–2 цікаві й плідні методи.

ESE

Мета застосування методу та його потенціал

Багато учених-психологів і педагогів відзначають, що найбільш важлива для розвитку особистості учня письмова рефлексія, якою власне і є есе.

Есе – це письмовий твір невеликого обсягу (зазвичай одна сторінка зошита), що розкриває думки учня з конкретної теми. Написання есе покликане привернути увагу учня до власних думок з певного питання, свого досвіду та міркувань, удосконалити вміння викладати їх письмово.

Як організувати роботу

Зазвичай есе учні пишуть на уроці після осмислення нової інформації. Це потребує від 5 до 15 хвилин навчального часу.

Учитель формулює спірне або відкрите запитання, з якого учні мають висловитися. Якщо учні ще незнайомі із пропонованим видом діяльності, учитель може підготувати зразок оформлення есе на окремому аркуші та дати його кожному учню.

Зразок оформлення есе

Ім'я _____	Дата _____	Тема _____
1. Спірне запитання / проблема, яку учень має розв'язати, наприклад: <i>Чи можна вважати етносоціальну політику держави наприкінці 1890-х – на початку ХХ століття вдалою, ефективною?</i>		
2. Аргументи: «за» а), б), в); «проти» а), б), в).		
3. Власне ставлення до проблеми (окремий абзац).		
Рекомендації до оформлення:		
<ul style="list-style-type: none">• пишіть есе, чітко відповідаючи на запитання;• пишіть розбірливо, розділяйте текст на абзаци;• пам'ятайте, що ви обмежені в обсязі цим аркушем, тому плануйте обсяг заздалегідь.		

Для оцінювання есе вчитель може визначити критерії та певну кількість балів за кожний з них (щоб максимальна сума становила 12 балів), наприклад:

формулювання учнем власної позиції	0–2 бали
використання відповідних понять, назв тощо	0–2 бали
наявність аргументів	0–4 бали
логіка викладу	0–2 бали
наявність висновку	0–2 бали

ЗАРЯДКА

Мета застосування методу та його потенціал

Метод активізує рефлексивну діяльність учнів, поєднавши її з невеличкою фізичною активністю. Вимагає небагато часу.

Як організувати роботу

Учитель пропонує учням стати в коло й оцінити окремі компоненти уроку через певні рухи, а також показати власне ставлення до того, що відбулося. Рухи можуть бути такими:

- присісти – дуже низька оцінка, негативне ставлення;
- злегка присісти – невисока оцінка, байдуже ставлення;
- звичайна поза, руки вздовж тулуба – задовільна оцінка, спокійне ставлення;
- зігнуті в ліктях руки – гарна оцінка, позитивне ставлення;
- підняти руки догори, поплескати в долоні – дуже висока оцінка, захоплення.

Учитель знайомить учнів з рухами, пояснюючи їхнє значення. Потім він може називати окремі елементи уроку – зміст, методи, роботу в групах, власну діяльність учня, діяльність учителя, а учні рухами показують свою оцінку й ставлення.

НЕЗАКІНЧЕНЕ РЕЧЕННЯ

Мета застосування методу та його потенціал

Ефективний прийом усної рефлексії. Може застосовуватися на різних етапах уроку з різними завданнями. У підсумковій частині дає змогу стимулювати рефлексивні висловлювання учнів.

Як організувати роботу

Визначивши тему, з якої учні висловлюватимуться по черзі або використовуючи уявний мікрофон, учитель формулює незакінчене речення і пропонує учням закінчувати його. Кожний наступний учасник обговорення має починати свій виступ із запропонованої формули.

Учням слід пропонувати відкриті речення, наприклад: *на уроці для мене найбільш важливим було... моїм відкриттям сьогодні було... ця інформація дає змогу зробити висновок, що... це рішення було ухвалено тому, що... сьогодні я навчився... мені хотілося б у майбутньому навчитися... тощо.*

ОБГОВОРЕННЯ ПИТАННЯ В ЗАГАЛЬНОМУ КОЛІ

Мета застосування методу та його потенціал

Цей метод плідно застосовують протягом усього уроку для прояснення певних положень, привернення уваги учнів до складних або проблемних питань у навчальному матеріалі, мотивації їхньої пізнавальної діяльності, актуалізації опорних знань тощо. У підсумковій частині уроку він стимулює рефлексивну діяльність учнів за допомогою відповідних запитань.

Як організувати роботу

Учитель ставить учням відкрите рефлексивне запитання. Воно має бути зрозумілим усім до початку обговорення. Наприклад:

- *Що було важливим для вас сьогодні?*
- *Чого навчилися на уроці?*
- *Що було легко? Складно?*
- *Про що ви хотіли б дізнатися більше?*
- *Про що ви відразу розповісте батькам?*

Або:

- *Які думки, почуття це у вас викликало?*
- *Які викликає зараз? Як ви будете реагувати на прояви... зараз?*
- *Яке значення мав для вас урок?*

Учні висловлюють свої міркування за бажанням. Ключем ефективного обговорення великою групою є те, як учитель ставить запитання.

Обговорення триває доти, доки є охочі висловитися. Учитель бере слово (якщо вважає за потрібне) наприкінці обговорення. Він може висловити свою думку чи підсумувати висловлювання учнів.

Учитель має заохочувати всіх до рівної участі.

Слід уникати закритих запитань, тобто таких, на які можна відповісти коротко «так» або «ні». Ефективними будуть відкриті запитання, що починаються з «як», «чому», «який» або інші запитання, які потребують від учнів високого рівня мислення. Учитель має заохочувати всіх учнів до висловлення своїх ідей.

ОДНИМ СЛОВОМ

Мета застосування методу та його потенціал

Простий і незатратний по часу метод, що стимулює рефлексивну діяльність учнів в умовах визначеного регламенту, дає змогу поставити емоційну «крапку» в уроці.

Як організувати роботу

Наприкінці уроку вчитель вивішує аркуш паперу (формату А1) і просить учнів відзначити те, що найбільше сподобалося їм, – зміст, методи, атмосферу, власну діяльність, результати тощо.

Обраний момент учні мають назвати одним словом, яке змістовно розкривало б їхній вибір. Учитель фіксує це слово на аркуші й за потреби просить учнів його прокоментувати.

ПЛЮС – МІНУС – ЦІКАВО (ПМЦ)

Мета застосування методу та його потенціал

Метод самооцінювання учнями результатів уроку, застосовують, як правило, наприкінці уроку.

Як організувати роботу

Учитель пропонує учням записати свої враження від уроку в таблицю і дає час на цю роботу.

Плюс (+)	Мінус (-)	Цікаво
Сюди записують усе, що сподобалося на уроці, наприклад, інформація і форми роботи, що викликало позитивні емоції, буде корисним тощо	Сюди записують усе, що не сподобалося, наприклад, здалося нудним, викликало неприйняття, залишилося незрозумілим	Сюди записують, наприклад, цікаві факти, про які дізналися, запитання, що з'явилися, роздуми тощо

Після завершення роботи вчитель запрошує учнів за бажанням представити свої оцінки класу.

СЕНКВЕЙН

Мета застосування методу та його потенціал

У Франції є форма вірша, що називається «сенквейн» (від фр. «п'ять»). Дехто вважає, що у вільному перекладі це означає «п'ять натхнень», або «п'ять удач». Сенквейн – це незвичайний неримований вірш, написаний за певними правилами.

Застосовують на етапі рефлексії уроку або вивченого матеріалу.